گۆڤارێکی فکری سێ مانگ جارێک دەردەچێت
ژمارە(٣٧)
شوباتی٢٠١٣ ساڵی هەشتەم

لە بارەی (جۆن ستیوارت میل)ەوە

م.د. لیندسای
لەعەرەبییەوە: محەمەد چیا

(جۆن ستیوارت میل) لەساڵی (١٨٠٦)دا لەدایکبووە، (جیمس میل) ی باوکی و (جێرمی بنتام)ی هاوڕێی پەروەردەکردنیان لەئەستۆگرت، بۆ ئەوەی کلتوری مەزهەبی سودگەرایی بەردەوامیی پێبدات، دوای مردنی ئەو دوانەش جۆن سەرکردایەتی مەزهەبەکەی گرتە ئەستۆ، یان بەلانی کەمەوە بووە نوێنەری فەیلەسوفە رادیکاڵەکان١. لەساڵی (١٨٣٢) وەك فەرمانبەر لەکۆمپانیای (ماڵی هیندی) دامەزراو لەساڵی (١٨٥٦)دا لەکۆتاییدا بووە سەرۆکی ئەو بەشەی کەتێیدا کاریدەکرد. کاتێکیش کۆمپانیای هیندی خۆرهەڵاتی لەساڵی (١٨٥٧) هەلوەشێنرایەوە قبولی نەکرد کەلەسایەی دەسەڵاتە نوێیەکەیدا کار بکات و لەساڵی (١٨٥٨)دا خانەنشین بوو، پاشان لەساڵی (١٨٦٥)دا بەئەندام پەرلەمان هەلبژێرا وەك نوێنەرێك لەبازنەی ویستمینیر، ئەگەرچی جارێکی دیکە هەڵنەبژێرایەوە لەساڵی (١٨٦٨)دا، پاش ئەمە ژیانی خۆی تەرخان کرد بۆ توێژینەوە فەلسەفی و ئەدەبیەکان هەتا لەساڵی (١٨٧٣)دا کۆچی دواییکرد.

کارەکەی (میل) لەکۆمپانیای (ماڵی هیندی)دا کاتێکی زۆری بۆ دەگێڕایەوە، ئەمەش بواری نوسینی بۆ ڕەخساند بەرهەمێکی ئەدەبی زۆری هەبێت. ئەگەرچی زۆربەی گەورەی کاتەکەیشی تەرخانکردبوو بۆ پێداچونەوەی کتێب و نوسینی وتار لە گۆڤارە خولییەکاندا، بەتایبەتیش (گۆڤاری ویستمینیستەرWestminster Review)، هەروەها بڵاوکردنەوەی کارەکانی باوکی و (بنتام) .

لەنێو کارە نەمرو هەرە گرنگەکانیشیدا، سەرەرای ئەو سێ کارەی کەلەم کتێبەدا هەیە، کتێبەکەی لەبارەی لۆژیك کەلەساڵی (١٨٤٢) دا بڵاویکردەوە، هەروەها (ئابوریی سیاسیی)(political economy) کەلەساڵی (١٨٤٨) بڵاویکرایەوە، هەروەها (لێکۆڵینەوەیەك لەفەلسەفەی ولیەم هامیلتون (Examination of sir Hamiltons philosophy) لەساڵی (١٨٦٩دا) بڵاوکرایەوە، هەروەها ئەتروحەیەك بەناونیشانی (ملکەچپێکردنی ژنان١) (The subjection women)، لەساڵی (١٨٦١)دا نوسراوەو لەساڵی (١٨٦٩)دا، بڵاوکراوەتەوە، هەروەها سێ وتار

كەلەدوای مردنی بڵاوبوونەتەوە كەبریتین لە (سروشت)و (سودی ئاین) و مەزهەبی بەخوداكردن.

لەنێوان ئەو سێ كارەشیدا كە ئەم كتێبەمان لەخۆی دەگرێت، (تیۆری سودگەرایی) و، (ئازادیی) و (لێكۆڵینەوەیەك لەحكومەتی پەرلەمانی)٢ ئێمە وای دەبینینەوە كە كاری دووەم زۆر بەوردی گوزارشت لەراوبۆچوونی ئەو دەكەن. لەساڵی (١٨٥٤) دا نەخشەسازی بۆ داناوە، پاشانیش بەگرنگیەكی زۆرەوە پێیداچووەتەوە، وەكو پێشكەشكردنی كتێبەكەش دەریخستوە، دەردەكەوێت زۆر سودی لەهاوكاری هاوسەرەكەی و رەخنەكانی كردوە، پاشان كتێبەكەی لەدوای مردنی بڵاوكرایەوە، واتە لەساڵی (١٨٥٩)دا. راستیشە ئەگەر بڵێین كەئەمەیان لەهەموو كتێبەكانی بەناوبانگترە، و تێیدا راوبۆچوونە تایبەتیەكانی خۆی و بنەما كەسیی و تایبەتیەكانی لەخۆدەگرێت، بەڵام (تیۆری سودگەرایی) كە بەرهەمی كۆمەڵێك وتاری (میل)ن كەپێشتر نوسیونی، یەكەم جار لەگۆڤاری فریز (Frazer Magazine)دا لەساڵی (١٨٦١) بڵاوبووەوە، پاشانیش جاری دووەم لەساڵی (١٨٦٣)دا بڵاوكرایەوە، هەروەها هەمان ساڵ (١٨٦١) لەگەڵ (لێكۆڵینەوەیەك لەحكومەتی پەرلەمانی) دا جارێكی دیكە بڵاوكرایەوە.

(میل) لەناو كلتوری مەزهەبی سودگەرایدا پەروەردە بوو، بەمانای وردی ئەم وشەیە، هیچ هەوڵێكی دارێژراو و رێكخراویش نییە، بتوانێت عەقڵی لاوێك پەرداخ بكات و بیخاتە سەر میزاجێك كەنەگۆرێت وەك چۆن ئەو پلانە سەرسورهێنەرەی ئەو لێكۆڵینەوەیەی كە (بنتام)٤و (میل)٥ ی باوك سەپاندیان بەسەر (میل)ی لاو و پر لەهیوادا، بەڵام سەرەرای ئەمە، نابینین تەنها لەژمارەیەكی كەمی بیرمەنداندا نەبێت، كەبتوانن وەك (جۆن ستیوارت میل) كرانەوەیەكی عەقڵی و هاوسۆزیان لەگەڵ راوبۆچوونە جۆراوجۆرو تەواو جیاوازەكاندا هەبێت، (میل) هیواكانی باوكی بەدیهێنا بە بەردەوامیدان بە كلتوری مەزهەبی سودگەرایی، بەڵام ئەو بۆ خۆی سودگەرایەكی جیاواز بوو وەك لەدوایدا دەیبینین.

(ئینتیقائیەت)٦(Electiccism)ی (میل)، سەرچاوەی هێزو لەهەمانكاتیشدا لاوازیی بوو لەنوسینەكانیدا: سەرچاوەی هێزە، چونكە هۆكاری جەماوەرە (سودگەراییە) مەزنەكەی بوو، هەروەها وەڵامدانەوە بەرفراوانەكەی و هاوسۆزی لەگەڵ باشترین ئەو بیرۆكانەی كەلەقوتابخانە دژو نەیارەكاندا هەبوون، سەرچاوەی لاوازیشە؛ بەهۆی رێكنەكەوتن و نەبوونی رونییەوە، كەزۆرجار هاورێیەتی عەقڵی هاوسۆز (عەقڵێك كەهاوسۆزی دەنوێنێت و سازشكارە) دەكات. (میل) رێزێكی زۆری بۆ باوكی و (بنتام) دادەنا، بەڵام مەودای ئەو جیاوازییە گەورەیەی نەدەزانی كەلەنێوان ناوەرۆكی فیكری خۆی و هی ئەواندا هەبوو. كاتێكیش بۆی دەردەكەوت كە راوبۆچونەكانی هاورێك نابێتەوە لەگەڵ فیكری ئەواندا، ئەوا ئەوپەری هەوڵ و كۆششی خۆی دەخستەگەر، بۆ ئەوەی ئەو جیاوازیانە كەم بكاتەوە، بەڵام كاتێك جیاوازیەكان دور دەبوون لەرێز یان لەلایەنگیری بۆیان، ئەوا سەرسامی خۆی لەبەرامبەردا دەردەبرین، بەڵام لەهەمانكاتیشدا بەئازادییەوە رەخنەی لێدەگرتن. بۆ نمونە (كۆنت)٧ كاریگەرییەكی مەزنی كردبووە سەر (میل)، بەڵام بەبەردەوامی هۆشیار بوو بەرامبەر بەخاڵەكانی جیاوازی كەهەبوون لەنێوان خۆی و(كۆنت)دا، ئەگەر ئەو بیشیتوانیایە بەشێوەیەكی بێگەرد لەبیروبۆچوونەكانی باوكی و (بنتام) بكۆڵێتەوە، ئەوا دەیتوانی بەشێوەی دیكەو جیاواز گوزارشتی لەتێروانینەكانی خۆی بكردایە، بەڵام ئەمە سروشتی ئەو نەبوو.

لەبەرئەوە دەبینین لەهەموو كتێبەكانیدا بەشێوەیەكی تەواو یەكلاكەرەوە دەستگرتنی خۆی بەبنەماكانی سودگەراییەوە رادەگەیەنێت، بەڵام پاشان دەبینین بەهۆی بەویژدانییەوە لەبریاردان و كراوەیی زەینییەوە دان بەهەندێك هەڵاوێردەییدا دەنێت، و هەندێك خۆپارێزیش دەكات، كە سودگەرایی باو و كامڵ و و تەسكبین بەهیچ شێوەیەك نەیدەتوانی دانیان پێدا بنێت. راستە وێنە كۆتاییەكە، زۆر نزیك بوو لەواقیعەوە، بەڵام ئەمە نمایشی تیۆرێكی دەكرد بە زۆرێك لەمەزهەبەوە، بەڵام كەمتر گونجاو بوو، بەو شێوەیە خوێنەری رەخنەگر بەبەردەوامی سەرسام دەبێت: بۆچی (میل) ئەم بیرۆكەیە، یان ئەوەیان وەردەگرێت؟!.. ئەو سور دەبێت لەسەر وەرگرتن و كاركردن بەبنەماگەلێكی گشتیی سەرەرای نەگونجانی ئەم بنەمایانە لەگەڵ روداوە دانپێدانراوەكاندا، راستیەیەكەش ئەوەیە (میل) بەزەینە كراوەكەیەوە تەواو رەهاو راشكاو بوو، سەبارەت بەو مەزهەبەی كەبۆی مابویەوە. ئەگەرچی تواناى بۆ بونیادنانی مەزهەبێكی نوێ لاواز بوو. ئەگەر (میل) لوتبەرزیی (بنتام)ی هەبوایە ئەوا بەتەواوەتی لەمەزهەبەكەی (بنتام) جیادەبوویەوە، و هەوڵیدەدا بونیادی مەزهەبێك بنێت كەزیاتر راستگۆ بێت، لەگەڵ ئەو رووداوانەی كەدەیناسین. ئەو زیادەرۆیی

گۆڤارێکی فکرییە سێمانگ
جارێک دەردەچێت
ژمارە (٣٧)
شوباتی ٢٠١٣ سالی هەشتەم

کرد لەدڵسۆزیدا وەك چۆن زیادەڕۆیی کرد لە نەبوونی دیسپلین لەکارەکانیدا، ئەو وەك زۆرێك لەبیرمەندان کەهاوشێوەو هاوڕەوشی ئەم بوون وای بەباش زانی، وا لەو بنەمایانە بکات کەدڵسۆز بوو بۆیان هێندەی بکرێت نەرم بن، بێ ئەوەی بێزاری بکەن بەوەی کە زیاتر لەوەی لەتوانادابێت بارگرانیان بکات. گومانی تێدا نییە ئەم شێوازە خەسڵەت و تایبەتمەندییەکی کاتی هەیە. وەك حالی هەمیشەیی نمونەی ئەم شێوازە، راستە ئەو سیفەتی زەین و عەقڵکراوەیی و بێگەردییە کەوا نوسینەکانی (میل) ی پێناسراوە کەمەند کێشی چەندین کەس لەلایەنگرانی کرد بۆ مەزهەبەکەی، بەڵام لەماوەی دوردا کاریگەرییەکی زیان بەخشیی هەبوو لەسەر (میل) وەك فەیلەسوفێك. دوو شێواز هەیە بۆ راڤەکردنی کتێبەکانی. رێگەی یەکەم بریتیە لەرێگە سروشتییەکە ئەویش ئەوەیە کە دانپێدانانەکەی وەربگرین بەوەی فەیلەسوفێکی سودگەراییە بەهەمان ئەو مانایەی کە لای (بنتام) و (میل) ی باوك هەبوون. ئەگەر بەم شێوازەش دەستمانپێکرد ئەوا دەبینین کە بیر کراوەیی (میل) دەبێتە هۆکاری روخانی ئەو، چونکە هەموو دانپێدانانێك یان خۆپارێزییەك دەبێتە بیانویەك بۆ ئاگادارکردنەوەی بەشێوەیەکی توند بۆ ئەو بیروباوەڕەی کە دانپێداناوە، بۆ کردنی بە شایەتێکی زۆرلێکراو بەسەر گەندەڵی و ناتەواویەکەیەوە. نمونەی ئەم میتۆدەیش سودی دەبێت وەك راهێنانێکی لۆژیکی، و لەلێکۆڵینەوەی پەرەسەندنی مێژوویی «مەزهەبی چێژدا». بەڵام لە بەهای راستەقینەی نوسینەکانی (میل) کەم دەکاتەوە. لەلایەکی دیکەوە، ئەگەر رازی بون بەوەش کەناتوانین، بەهۆی رەوشە مێژوییەکەیەوە، چاوەڕوانی خستنەرووی دەقێك و مەزهەبێکی تەواوەتی لێ بکەین، ئەوا دەتوانین بەو شێوەیە بۆ نوسینەکانی بروانین، وەك ئەوەی ئاماژە دەکەن بەرێگەیەك بەرەو فەلسەفەیەکی نوێ، کە زیاتر لەمە بونیادنەربێت. دەکرێت فەلسەفە بەدەست تەسکبینییەوە بناڵێنێت، هێندەی ئەوەی کە بەدەست ناهاورێکییەوە دەناڵێنێت، هەڵەیەکی گەورەشە ئەگەر لەبەهای ئەو فەیلەسوفانە کەم بکەینەوە، ئەوانەی کەبەرێژەیەك لەهاوسۆزی ئاشکراوە جەختدەکەنەوە، کە گرفتە فەلسەفیەکان بەگەورەترین رادە لەگشتگیریی و هەمەگیریی دەناسرێن، لەهەمان کاتیشدا دەبێت لەبەقەرزاربارییی (میل) کەم نەکەینەوە بۆ پێشینەکانی خۆی لەفەیلەسوفە سودگەراکان، یان وەرگرتنی بنەماکانی ئەوان لەلایەن (میل)ەوە بەهەڵەیەك بزانین کەپەشیمانی بخوازێت. ئەو قەرزاری باوکی و((بنتامە بەهۆی خۆشەویستیەوە بۆ روونی و وردبینی، هەروەها نارەحەتبوونی لەو گشتاندنە ئاڵۆزانەدا کەناوی (سۆفیگەری) لێناون. ئەم بیرۆکانەیش خزمەتێکی گەورەیان بەو کردەوە لەکارەکانیدا. لەواقیعیشدا ئەو پێدراوانەی کەپێویستە لەسەرمان لێیانبکۆڵینەوە لەهەموو چالاکییە مرۆڤایەتیەکاندا، ئیدی ئەگەر لەبواری ئەخلاق یان سیاسەت یان ئابورییدا بێت هەمەجۆرن، هەمەجۆرییەکی گەورە و ئاڵۆز بەرادەیەك ئێمە خۆمان دەبینینەوە پابەندین بەوەی، یان وریایمان چڕبکەینەوە لەسەر ئەو بنەمایانەی کە سادەو روون دەبن و روداوەکانیش واز لێ بێنین، کە بۆ خۆیان بێن و بچن و نۆرە بکەن، ئەوەش هەڵەی (بنتام) بوو لەسیاسەت و هەڵەی ئابوریی ناسەکان بوو لەزانستی ئابوریی سیاسییدا، یان بەتەواوی دەستبەرداری بنەماکان بین کاتێك بۆمان دەردەکەوێت کەتیۆرەکان ناتوانن روداوەکان لەخۆ بگرن بەهۆی گەورەییانەوە، لەم حاڵەتەدا دەستەوسان دەبین بەناچاریی لەپشت ئەو وشانەوە بمێنینەوە کە ئاماژە بەمانایەکی ئاڵۆزو نارون و نیوە ئاشکرا دەکەن، یان مەزهەبێکی ئەزمونگەری وەربگرین کە روداوەکان وا پێناسە دەکات بەبێ ئەوەی هیچ بنەمایەکی شاراوەیان تێدا ببینێتەوە، بەڵام (میل) وریایی خۆی و خوێنەرەکانی لەپێویستیەکی دوولایەنەدا چڕ دەکاتەوە، ئەوانیش بیرکردنەوەی روون و تێبینی بێگەردو نەزیهانەیە.

بەڵام ئایا ئەو روونییە فیکرییەی بەدیهێناوە، کە ئەو گرنگییەی پێدابوو، ئەمە پرسیارێکە راوبۆچونەکان لەبارەیەوە جیاوازن، بەهۆی ئەوەی بەهیچ شێوەیەك ناکرێت روونی فیکر هاورێکیی جیابکرێتەوە، لەپشت روونی شێوازی (میل)شەوە بەبەردەوامیی ئاڵۆزیی و شاراوەییەك لەفیکردا هەیە. لەم سیفەتەیشدا هاوشێوەی (لوك)٨ی مەزنی پێشینەیەتی. (لۆك) هەمان کرانەوەی فیکری هەبوو، هەمان ئارەزووی بێگەردی هەبوو بۆ داننان بە روداوەکاندا. هەریەکەشیان جەماوەرێکیان بۆ خۆیان بەدەستهێنا، بەهۆی شێوازە نەرم و ئاسانەکەیانەوە، هەردووکیشیان بەدەست هەمان تۆمەتی نەبوونی هاورێکییەوە ناڵاندویانە. هەردووکیشیان پێکەوە ئارەزووی روونی و وردبینیان دەکرد، دەترسان لەهەموو شتێکیش کە لەلێکدانەوەدا سیفەتی نارونیی و پەیپێبەریانەی تێدا بێت، ئەمەش وایکرد هەردووکیان رقیان لەبەدواداچوونی ئەو دەرئەنجامانە بێت کەهەڵگۆزراوی ئەو شتانەبوون کەبڕوایان پێی هەبوو،

(لۆك) لەسادەترینی ئەو نوسەرانە دەردەکەوێت کاتێك بەشێوەیەکی خێرا دەیخوێنینەوە، بەڵام کاتێك هەوڵدەدەین پوختەی دەرئەنجام و ناوەرۆکی بیرۆکەکانی وەربگرین، یان کاتێك سور دەبین لەسەر ئەوەی کەپێویستە بەبەردەوامی هەمان وشەکان بەیەك مانا بەکاربهێنین، ئەوا لەم حاڵەتەدا مەزهەبەکەی بەشێوەیەك دەبینینەوە کەپڕە لەئاڵۆزیی و ناڕوونیی. ئەم حاڵەتەیش لای (میل) بەهەمانشێوەیە، لەواقیعیشدا کاتێك ئەو وشانە کە (میل) رقی لێیان دەبێتەوە، پەیپێبردن و بوونەوەری زیندوو، دەکرێت لەراستیدا ئەو وشانە ئاڵۆزو ئاماژە نادیاربن، ئەمەش لەلایەکەوە بەهەمیشەیی بەو شێوەیە نییە، لەلایەکی دیکەشەوە بەبێ ئەم وێناکردنانە ناکرێت تێڕوانینێکی راست و دروست سەبارەت بەکۆمەڵگە وەربگیرێت. ئێمە دەبینین (میل) بەبەردەوامی دەیەوێت بەرەو تێڕوانینێکی ئۆرگانی بچێت لەبارەی کۆمەڵگەوە، کە رێك و گونجاو بێت، بەڵام دەبینین لێی دەکشێتەوە لەترسی ئەوەی نەك بکەوێتە ناو ئاڵۆزیی و ناڕوونییەوە. تاکە چارەسەرێکیش بۆ خۆلادان لەم گرفتە ئەوەیە، بەشێوەیەك بیربکاتەوە لەبارەی کۆمەڵگەوە کە روون بێت، چونکە ئەم تێڕوانینێکی فەلسەفی راستەقینەیە، ئەمەش کارێکە کەهەرگیز نەیتوانی بەدی بهێنێت سەرەرای ئەوەی کە رێگەکەی بەو ئاراستەیدا خۆشکرد.

تایبەتمەندیی نوسین لای (میل) هیچ شتێك روونی ناکاتەوە، هێندەی ئەوەی نامەکەی « تیۆری سود» روونی دەکاتەوە، کەلەپاش نامەکەی لەبارەی (ئازادیی) ەوە بڵاوکرایەوە، بەڵام مادام بوارەکەشی فراوانترە ئەوا مافی ئەوەمان هەیە دەست بکەین بە توێژینەوەیەکی گشتیی لەبارەی تیۆری سودەوە وەك مەزهەبێکی فەلسەفی. ئەو بنەمایەی (میل) کە پەیوەستە بەمانای سودەوە مەسەلەیەکە، لەلایەنی زانستییەوە گوزارشت لەهەڵوێستی (بنتام) دەکات. لەوەدا ئەو ئایدۆلۆژیایەی کە سود وەك بنچینەی ئەخلاق وەردەگرێت، یان گەورەترین رێژە لەخۆشگوزەرانی وایدەبینێت کردارەکان دروست دەبن هێندەی ئەوەی بەختەوەریی و خۆشی زیاد دەکەن، هەڵەش دەبن هێندەی ئەوەی کە بەهۆیانەوە پێچەوانەی خۆشی و بەختەوەریی بەرهەم دێنن. مەبەستیش لەخۆشی بریتیە لەچێژوو نەبوونی ئازار، بەئازارکێشی و نائامادەیی چێژ. (میل) دەستی بەبەشی یەکەمی ئەم مەسەلەیەوە گرت، ئەمە ئەو بنەما سەرەکییە بوو کە ئەم ئەتروحەیە بەرگری لێدەکرد، بەڵام بۆ بەشی دووەمی ئەم مەسەلەیە ئەو خۆپارێزی و هەڵاوێردەی زۆر زیاد دەکات، بەرادەیەك کە پارێزگاری کردن لێی شتێکی لێ ناکەوێتەوە، ئاڵۆزی و ناڕوونی نەبێت. ئەمە لەکاتێکدا بەشی دووەم بەنسبەت (بنتام)ەوە زیاتر مایەی گرنگییە، چونکە مەزهەبەکەی زیاتر لەسەر گریمانەیەکی سایکۆلۆژی، سادە و لەهەمانکاتدا ناجەختلێکراو دەوەستێت، کەدەڵێت چێژو رزگاربوون لەئازار بریتیە لەتاکە مەبەست بۆ ئارەزوو یان بۆ ئیرادە. ئەمەش بەشێوەیەکی ناراستەوخۆ ئەوە دەگەیەنێت، ئەو وتەیەی هیچ مانایەك ناگەیەنێت کەدەڵێت: پێویستە لەسەرمان ئارەزووی چێژ بکەین، پێویستی سایکۆلۆژیی دەڵێت هەریەکێك لەئێمە بەو شێوەیە کار دەکات کەپێیوایە ئەو کارە گەورەترین بڕ لەچێژی بۆ دەهێنێت. ئەوەش بریتیە لە حەقیقەتی جەوهەریی سروشتی مرۆیی: ئەمە خۆپەرستییە. ئەمە بریتیە لەواقیعی جەوهەری سروشتی مرۆیی، کەهاوپەیوەستە بەرەگەزیی مرۆییەوە، کەپێویستە لەسەر یاسادانەر بەهەندی وەریبگرێت، پاشان گریمانەیەکی زۆر گرنگ بۆ ئەوە زیاد دەکەم ئەویش ئەوەیە کەدەکرێت چێژ ژمێرەبکرێت، ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت قسەکردن لەبارەی کۆی چێژەکانەوە یان ژمێرەکردنیان قسەکردنێکی ماناداره، ئەمەش بەشێوەیەکی لاوەکی ئەوە دەگەیەنێت کە هەموو چێژەکان لەرووی چۆنێتیەوە یەکسانن، ئەمەش لەبەرئەوەی چێژە جۆراوجۆرەکان لەرووی چۆنێتیەوە ناکرێت کۆبکرێنەوە، پاشانیش چێژ بریتیە لەئامانج لەئارەزوو کەناکرێت بەشێوەیەکی تەواوەتی رووت بکرێتەوە، لەو بابەتانەی کەبەرهەمی هێناون، (لەوەدا چێژ وەرگرتن لە یاریەکان و چێژوەرگرتن لەشیعر یەکسان دەبێت) هەروەك چۆن دەکرێت بەشێوەیەکی تەواوەتی روت بکرێتەوە لەو کەسانەی کە هەستی پێ دەکەن (هەموو کەسێك وەك کەسێکی دیکە وایە، بۆ هیچ کەسێکیش نییە لەکەسەکانی دیکە زیاتر بێت). زیادەرۆیش ناکەین ئەگەر ووتمان، کە شتێکی روونە هەموو ئەم گریمانانە هەڵەن، چونکە ئارەزوو بابەتەکانی چێژ دەکاتە ئامانج نەك خودی چێژ. ئێمە هەست بەچێژ دەکەین تەنها کاتێك کە ئەوەی دەمانەوێت بەدەستی دەهێنین. کەواتە پێویستە لەسەرمان سەرەتا شتێکمان بوێت. ئەمەش بەرۆڵی خۆی واتە ئێمە ناتوانین چێژ لەو بابەتە جیابکەینەوە کەبەرهەمی دەهێنێت. بەتەنها زانستی دەروناسی قوڵیشە دەتوانێت گریمانەی ئەگەری پێوانەکردنی رێژەی چێژەکان بکات و بەراوردیان بکات بەیەك. ئەوەش مانایەکی نییە کەبڵێین دوو رێژە لەچێژ هەن کەتەواو یەکسانن، پاشانیش چێژەکان رەنگە تەواو یەك لەیەك جیاوازبن، پاشانیش ناکرێت گریمانەی

گۆڤارێکی فکریی دوومانگ
جارێک دەردەچێت
ژمارە(٣٧)
شوباتی٢٠١٣ ساڵی هەشتەم

ئەوە بکەین کە دەکرێت لەرووی چەندایەتیەوە بەراوردی چێژی کەسە جیاوازەکان بکەین، مەبەستم ئەوەیە ناکرێت کۆمەڵگە وەك کۆمایەك لەتاکەکەکان دابنێین، کە دەڵێت یاسادانەری داناو سەرکەتوو وا بروانێت کەچۆن دەکرێت هەر تاکێك لێیان هێندەی یەك چێژیان هەبێت، یان وەك یەك چێژ وەربگرن، لەراستیشدا هیچ شتێك لەم سێ گریمانەیە ناکرێت بەشێوەیەکی (جەوهەری) بەتیۆری جۆن ستیوارت (میل) دابنرێن، ئەو راشکاوانە گریمانەی دووەم رەتدەکاتەوە، لەمەسەلە بەناوبانگەکەیدا کەتێیدا چۆنێتی چێژەکان جیادەکاتەوە، لەم حاڵەتەشدا لەگەڵ ئەو پێناسە بنەرەتیەدا هاورایە، کە ئاماژەمان پێکرد، هەروەها رەتی گریمانەی سێیەمیش دەکاتەوە لەو وتەیەیدا کە تێیدا دەڵێت: "وا باشترە کە مرۆڤ سوکراتێکی نارازی بێت لەوەی کە گەلۆرێکی رازی بێت» ئەو دەستبەرداری گریمانەی یەکەم دەبێت لەو مەسەلەیەدا کەوا کەشفی ئەو پارادۆکس (مفارقە)انە دەکات کەلە مەزهەبی چێژدا هەیە، ئەویش ئەوەیە کەدەڵێت: توانایی هۆشیارانە بۆ دەستبەرداربوونی بەختەوەریی تاك ساز دەکات، بۆ ئەوەی پێیوابێت دەتوانێت بەختەوەریی بەدیبهێنێت". پاشی سیانزە لاپەرەیش شتێك نابینیتەوە، کەلەبنەما بنەرەتیەکانی مەزهەبی (بنتام) مابێتەوە، چونکە حسابکردنی چێژەکان و بەرژەوەندییە خودییەکان، جەوهەری مەزهەبی سودن لای (بنتام). فەلسەفەکەی ئەو دەشێت بۆ ئەو یاسادانەرەی کە وا دەروانێت بۆ مرۆڤەکان وەك چەند یەکەیەك کەتوانایان هەیە برێکی یەکسان لەچێژ بەدیبهێنن، وەکو یاسادانەرێکیش ئەرکیەتی کە بیخاتە پێش چاوی خۆیەوە. ئەگەر بیشمانەوێت یاسا بێگەرد بێت، ئەوا لەمەدا ناتوانێت مامەڵە لەگەڵ هیچ سێبەرێکدا بکات، ئەگەر چی کەمیش بێت لەجیاوازی چۆنێتییی، چونکە ئەو دەبێت تاکە گرنگیپێدانی بریتی بێت لەدڵنیابوونەوە لەوەی ئایا لای هەموو تاکەکان هەمان رێژەی یەکسان لەچێژ هەیە، لەم حاڵەتەشدا یاسا گرنگی نادات بەجۆری چێژەکانی تاك مادام چێژوەرگرتن لەو چێژانە دژ ناوەستێتەوە لەگەڵ خەڵکانی دیکەدا. لەراستیدا ئەم تەنگکردنەوە بەئەنقەستەو سادەکردنەوەیەکی بەهێزی گرفتەکە سەرچاوەی هێزە لەمەزهەبێکدا کەئامانجی سەرەکی تێکشکاندی (بەرژەوەندییە خراپەکان) و چاکسازیی گەندەڵییەکان. کاتێکیش کاتی ئەوە هات بۆ رووبەرووبونەوەی گرفتی بونیادنان، کەموکوریەکانی وایان لێهات بەشێوەیەکی روونتر دەرکەوتن. کاتێکیش (جۆن ستیوارت میل) دەرکەوت، وەك لەدواییدا دەیبینین، کە پرۆسەی تێکدان بەشێوەیەکی کرداریی روویدا بوو، ئاستەنگەکانی پرۆسەی بونیادنانیش خۆیان بەدیار دەخست.

لەسەر ئەوەش ئەگەر وازمان لەمەزهەبی (بنتام) هێنا، چی دەمێنێتەوە؟ دەبێت چی شوێنی بگرێتەوە؟ ئەمەش بەباشترین شێوە دەبینینەوە ئەگەر بەوردی لەخۆپارێزی (میل) بکۆڵینەوە دەربارەی چێژ، هەروەها چارسەرکردنی بۆ پەیوەندی لەنێوان چێژی تاك لەگەڵ چێژی کەسانی دیکەدا. (میل) جەخت دەکاتەوە کە چێژەکان دەگۆڕێن گۆڕانێکی چۆنایەتی بەرادەیەك کەدەکرێت چاوپۆشی بکەین، لەهەر پرسیارێك کەپەیوەندی بەچەندەوە هەبێت. «بوونی خاوەن پەهرەی باڵا پێویستی بەزۆر شت هەیە بۆ ئەوەی خۆشحاڵ ببێت، ئەگەری ئەوەش زیاترە کە توشی هەستێکی پر ئێش و بەسوێ ببێتەوە، گومانیشی تێدا نییە کەئەو زیاتر رووبەرووی ئەم ئەشکەنجەیە دەبێتەوە لەبوونەوەرێك کەلەرووی جۆرەوە لەم نزمترە، بەڵام بەچاوپۆشینیش لەوەی رەنگە کەئەو ئازارەی روبەروبێتەوە ئەوا، هەرگیز ناکرێت لابدات بۆ ئەو ئاستەی کەهەست بکات لەپلەیەکی نزمتردایە لەبوون". کەوات چێژ خۆی بۆ خۆی، چاکە نییە، لەواقیعیشدا مرۆڤەکان ئارەزووی ئەم چێژە ناکەن. ئەو پاڵنەریش کەوایان لێدەکات، بۆ ئەوەی هەر چێژێك هەڵبژێرن لەبری چێژێکی دیکە، ناکرێت بەرێژەی چێژەکە گوزارشتی لێ بکرێت، ئەمەش لەبەرئەوەی رەنگە یەکێك لەچێژەکان مرۆڤێك بەرادەیەکی کەمتر خۆشحاڵ بکەن، بەشێوەیەك لەوەی لەگەڵ چێژێکی تردابوایەو بەشێوازێکی دیکە. ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت کە دەبێت جیاکاریی بکرێت لەنێوان بەختەوەریی و لەنێوان چێژدا، لێرەدا (میل) هاوپەیمانی لەگەڵ ئەرستۆ دەبەستێت لەدژی ئەریستیبوس٩، لەگەڵ مەزهەبی بەختەوەریدا دژ بەمەزهەبی چێژ. بەڵام لەبەرئەوەی هەرگیز بەئاگا نەبوو لەوەی کە ئەو ئەم جیاکارییەی وەرگرتوە ئەوا ئەو بۆ جاری دووەم جارێکی دیکە دەگەرێتەوە بۆ بەڵگەکانی مەزهەبی چێژ بەبێ ئەوەی بەشێوەیەکی تەواو رووبەرووی گرفتی بەختەوەریی ببێتەوە. ئەگەر بەختەوەریش ئامانجی مرۆڤ بێت، ئەوا بونیادی ئەم بەختەوەرییە چییە؟ کاتێك دەڵێین: چێژ وەرگرتن ناکرێت ببێتە پێوەری بەختەوەریی، ئەوە روون دەبێت کەپێویستە لەسەرمان بەدوای پێوەرێکی دیکەدا بگەرێین، سەرەرای ئەوەش بۆمان روون‌دەبێتەوە،

ناکرێت بەو ئاسانییە لەرێگەی مەزهەبی ئەزمونگەرییەوە گرفتەکە چارەسەر بکرێت. چونکە مرۆڤە جۆربەجۆرەکان لەرێگەی جۆراوجۆرەوە بەختەوەریی و بەدەستدێنن. پێویستیشە لەسەرمان لەنێوان ئەو مرۆڤە جۆراوجۆرانەدا بگەینە بریارێك، ئەوەش بریتیە لەگرفتی سەرەکی بەنسبەت ئەخلاقی ئەرستۆوە، چارەسەرکردنیشی بریتیە لەکار عەقل. ئێستا دەردەکەوێت کە دەرکپێکردنەکانی (میل) بۆ ئالۆزییەکانی سروشتی مرۆڤەکان، و توانا هەمەجۆرو جیاوازەکانیان بۆ بەدەستهێنانی بەختەوەریی بەرەو هەمان ئاراستەی برد. دەڵێت: « بەختەوەریی تەنها بیرۆکەیەکی رووت و ئەبستراکت نییە، بەڵکو هەموویەکی عەینییە» هەروەها دەڵێت: « رەگەزەکانی بەختەوەریی زۆر هەمەجۆرن». پاشانیش ئەو پێیوایە گرفتێك هەیە و، دەبێت بریارێك وەربگیرێت لەنێوان ئەم چێژانەدا کەلەرووی چۆنییەتیەوە جیاوازن. کە ئەو لەکۆتاییدا بەجێیدەهێڵێت بۆ «بریاری دادوەرە بەتواناو دادپەروەرەکان». ئەمەش پەنابردنی ئەرستۆمان بەبیردەهێنێتەوە بۆ مرۆڤی دانا، بەڵام توانایی بریاردان، لای (میل)، بەزۆرترین ئەو رێگایانە دیاریدەکرێت کە میکانیکین بەهەڵبژاردن لەنێوان دوو چێژدا، کاتێك کە یەکێك لەچێژەکان رەزامەندی زۆربەی زۆری ئەو کەسانەی لەسەر دەبێت کەتاقیانکردوەتەوە، بەچاوپۆشین لەهەر هەستێکی ئیلزامیی ئەخلاقی بۆ هەڵبژاردنی، ئەوا ئەمە چێژێکە زۆرترین ئارەزووی لەسەرە، هەروەها بەڵگەی (میل) ئەو چێژانە دەگرێتەوە کەزۆرترین نەجابەت و بەرزترین پلەیان هەیە. ئەگەر راڤەی ئەم دەستەواژەیەشمان کرد بەشێوەیەکی پیت بەپیتی ئەوا مەسەلەکە دەبێتە مەسەلەی ژمارەیەك کەس، مایەی گومانیشە ئەم پرۆسەیە ببێتە هۆی ئەو ئەنجامەی کە (میل) گریمانەی دەکات. سەرەرای ئەوەش کاتێك (میل) دەدوێت لەبارەی ئەو (کەسانەی کەهەر دوو چێژەکە وەك یەکێك دەناسن و دەیخەمڵێنن، چۆن دەتوانین بریار لەسەر ئەم خەملاندن و هەڵسەنگاندنە بەو شێوەیە بدەین؟ ئایا چاوبرسێتی (Gourmad)نییە کەرەخنە لەفەیلەسوفێك بگریت و پێیبلێیت» لەکاتێکدا کەتۆ خواردنەکەت دەخۆیت، بێگومان تۆ تامی ناکەیت و قەدری تەواوەتی خواردنەکە ناگریت». پاشانیش چاوبرسێتی دەسەڵاتێکی هەیە لەمەیدانی خۆیدا وەك دەسەڵاتی فەیلەسوف لەمەیدانەکەی خۆیدا.

لەراستیدا (میل) ئامادەیی نەبوو بەهەر چێژکردنێکی میکانیکی لەو شێوەیە رازیی بێت. شتێکی مەحالیشە مرۆڤ بتوانێت ئەم لاپەرانە بخوێنێتەوە، بێ ئەوەی دەرك بکات کە حوکمی وازهێنان لای ئەو، ئەو مرۆڤە نییە کە خاوەنی گەورەترین رێژەیە لەشارەزایی. وەك ئەوەی لەمرۆڤی دیموکراسیدا هەیە لای ئەفلاتون، کە هەموو شتێك تاقی دەکاتەوە، بەڵکو ئەو مرۆڤەیە کە زیاتر عەقلانی و خاوەن شارەزاییە، ئەو ئاماژە بە هەڵوێستێك دەکات کە هاوشێوەی هەڵوێستی ئەرستۆیە، ئەگەرچی سەلماندنە کردارییەکە بێ ئەو دەوەستێت. چارەسەرکردنیشی بۆ گرفتی پەیوەندیی لەنێوان بەختەوەریی تاك و بەختەوەریی خەڵکانی دیکەدا هەمان خەسڵەتی هەیە، ئەو واز لەو بیرۆکەیەی (بنتام) دەهێنێت، کەدەڵێت بەختەوەریی کۆمەڵگە راستەخۆ لە بەرژەوەندییە خۆپەرستیەکانی ئەو تاکانەوە پەیدا دەبێت، کەکۆمەڵگەیان لێ پێکدێت. ئەو لێرەدا بەشێوەیەکی جیاواز تێروانینێکی گەشبینانەی جێگیر لەبارەی یاسای کۆمەڵایەتی، لەگەڵ تێروانینێکی تەواو رەشبینانە لەبارەی کەسێتی فەردیی پێکەوە کۆدەکاتەوە. ئەو دان بەوەدا دەنێت، کەلەرەوشی بەرەو خراپیچوونی جیهاندا دەکرێت بەختەوەریی کەسانی دیکە بەدیبێت، لەرێگەی قوربانیدانی رەهاوە بەبەختەوەریی تاك؛ ئەو لەبری ئەوەی رەزامەندانە لەخۆپەرستی هەر یەکێك لەئێمە بروانێت. دەبینین جەختدەکاتەوە کە توانای مرۆڤ بۆ کارێك بەبێ بەختەوەریی، لەفەزیلەتێکی کۆمەڵایەتی پێویستە، لەکاتێکدا ئەمە واتە بوونی چەند هۆکارێك کەتەواو جیاوازن لە ئارەزووی هەمەکیی بۆ ئەو چێژەی کە (بنتام) گریمانەی کردوە. (میل) بەروونی دان بەمەدا دەنێت بەهەڵاوێردەی ئەو بەڵگە پێکەنیناوییە لەسەرەتای بەشی چوارەمدا کەتێیدا بنەمای سود لەسەر پاڵنەرە کۆمەڵایەتەییەکان دادەمەزرێنێت. دەڵێت:» بنچینەی جێگیر بۆ سود بریتیە لە هەستی کۆمەڵایەتی بۆ مرۆڤایەتی: ئارەزووی بۆ یەکگرتنمان لەگەڵ برا مرۆڤەکانماندا « هەروەها دەڵێت :» رەوشی کۆمەڵایەتی لەیەککاتدا، ئەوەیە کە سروشتییە، و پێویستە، ئاساییە بۆ مرۆڤ هەتا ئەگەر، بەهەڵاوێردەی هەندێك رەوشی لەسەر رانەهاتوو، یان بەپرۆسەیەکی ئەبستراککردنی ئیرادی، مرۆڤ ناتوانێت وێنای خۆی بکات تەنها وەك ئەندامێك نەبێت لەکۆمەڵگەدا». یەکێتی ئەو تیۆرەش کەدەڵێت: مرۆڤ بەسروشتی خۆی بونەوەرێکی کۆمەڵایەتیە مانای ئەوە دەگەیەنێت ناکرێت مرۆڤ وەك کۆبوونەوەیك لە تاکەکان دابنێین. کەتەنها پاڵنەرە خودییەکان لەپشتیەوەن، بەڵکو ئەو تێروانینێکی ئۆرگانی بۆ کۆمەڵگە لەخۆدەگرێت، هەروەها لێرەدا وادیارە فیکری راستەقینەی (میل) ئاماژە بەبنەماگەلێك دەکەن قوڵترن لەوەی کە خودی خۆی دەرکی پێ کردبن، ئەو

وەرگرتنێکی باڵایانە بۆ مەزهەبێك کە بۆی ماوەتەوە، ئەو بنەمایانەی لێ پەنهان دەکات ببینێت، بەتایبەتیش کاتێك بنەمای سزاکان (sanction) بەکاردەهێنێت کە جێی مەزهەبی چێژ دەگرێتەوە، جیاکاریی ئەبستراکت لەنێوان پاڵنەر(motive) و نیازدا (intention) هەروەها وای لێدەکات هەردژیەکیەك لابەرێت بەهۆی تیۆری کۆکردنەوەی مانا دژەکانەوە، هەر کەمپوکورییەك کەلەتیۆری سوددا هەبێت بەشێوەیەکی ئاڵۆز چاکی دەکاتەوە، بەڵام ئەمانە تەنها چەند مەسەلەیەکی زیادەن. مەزهەبە راستەقینەکەی ئەو هیچ پەیوەندییەکی نییە بە پەیوەستکردنی میکانیکیەوە لەنێوان سزاکان و کۆکردنەوەی مانا دژەکاندا.

لەتواناماندایە لەتیۆری (میل) تێبگەین، بەباشترین شێوە، لەڕووبەڕووبوونەوەی ئەو تیۆرانەدا کە دژی دەوەستنەوە، ئەو بەدرێژایی باسەکەی لەبارەی مەزهەبی سودەوە ئاماژە بە «قوتابخانەی پەیبردنی (الحدسیە) » دەکات بەو پێیەی ئەلتەرناتیڤێکی زۆر هەڵە پێشکەش دەکات لەبارەی تیۆری سودگەراییەوە». یەکێك لەتایبەتمەندییە مەزنەکانی (میل) ئەوەیە، کە لەسەر ئەو رەگەزانە لەئەخلاقدا کە مەزهەبی پەیبردنی (الحدسی)(intuitionism) قەدریان ناگرێت، ئەو لەهێرشەکەیدا هیچ نەرمییەك لەگەڵ ئەم جۆرە بیرکردنەوەیەدا نانوێنێت کە پێی باشە مەسەلەکان بەبێ رەخنەلێگرتن وازیان لێ بهێنرێت، و تەنها وەك نهێنیگەلێکی پەرلەئامێز ئاماژەیان پێ بکرێت، مەزهەبی سودیی لای ئەو هەر لەسەرەتاوە جەختدەکاتەوە، کە هەموو کردارە ئەخلاقیەکان دەبنە هۆی بەدیهێنانی یەك ئامانج کەدەکرێت دانیپێدابنرێت، و لەژیاندا بەدیبهێنرێت. لەواقیعدا برێکی گەورە لەبەڵگەکانی بریتیە لەکۆششکردنێك لەپێناو عەقلدا، ئەو هەوڵدەدات ئەوە بسەلمێنێت کە ژیانی مرۆڤایەتی لەتێکرایدا ئامانجێکی عەقلییە، ئەوەش هەولێکە بیروباوەڕێکی گەشبین ئیلهامی پێدەبەخشێت و هانی دەدات بەوەی دانپێدانانی ڕوون و ئاشکرا بەم ئامانجەدا هەنگاوێکی دورهاوێژ پێکدەهێنێت لەپێناو بەدیهێنانیدا. لەگەڵ ئەوەشدا (میل) ناکەوێتە ناو هەڵەی ئەو گومانەی کە ئێمە لەتواناماندایە پرسیار بکەین دەربارەی هۆکاری هەموو شتێك. ئەو وەك هەر فەیلەسوفێکی پەیپێبەری (حدسی) بەتوندی بەرەو ئەوە دەڕوات، کە ئەم بنەما کۆتاییانە ناکرێت بسەلێمنرێن، بەڵام لەهەمانکاتدا جەختدەکاتەوە کە ئەمە مانای ئەوە ناگەیەنێت، کەناکرێت لێیان تێبگەین، و ناکرێت بیریان لێ بکەینەوە، ئەو دەتوانێت ژیانی ئەخلاقی وێنابکات وەك گەشەکردنێکی هێواش لەسەرچاوەیەکەوە ناکرێت رازی بین بەوەی کە سیفەتێکی ئەخلاقی جیاوازی هەیە،

لەگەڵ ئەوەشدا لەتوانایدایە ئەوە ببینێت کە راستی یاسا ئەخلاقیەکان بەهیچ شێوەیەك پشت بەمێژووەکەی نابەستێت، ئەو دەترسێت لەوەی کە پێشوەختیەو بێنیازە لەئەزمون، هەروەك دەترسێت لەو پەیپێبردنەی کە دەبێتە ئاستەنگ لەبەردەم بیرکردنەوەدا، ئەمە لەکاتێکدا تیۆرەکەی، ئەگەر وەك پێویست لە بەڵگاندنە ناوەکییەکانی تێگەیشتن، جەخت لەشارەزاییەکی ئەخلاقی دەکاتەوە، کە پێکدێت لە بنەماگەلێکی سەرەتایی کەلەدواجاردا لەسەر بنچینەیەکی پەیپێبەریی وەریدەگرێت. هیچ سیستمێکی ئەخلاقی عەقلیش، ناتوانێت رەگەزی ئەزمونی لەئەخلاقدا فەرامۆش بکات، ئەمەش لەبەشی کۆتایدا بەروونی لەشیکارکردنیدا بۆ ویژدان و راڤەکردنە جوانەکەی بۆ دادپەروەری دەردەکەوێت.

دوابەشی ئەم کتێبە کۆتایی دێت بەدانانی بنەمایەکی زۆر گرنگ بۆ تیۆری سیاسیی (میل). مەبەستم لێی گەیشتنە بەو قەناعەتەی کە سود پێوەری یەکەمە بۆ هەموو بەهاکان، بەوەش ئەو لەگەڵ ئەو وتەیەدا هاورا دەبێت کەدەڵێت (هەندێك سودی کۆمەڵایەتی هەن کە گرنگییەکی گەورەیان هەیە، پاشانیش پابەندو رەهاییە- لەهەر سودێکی دیکە (سەرەرای ئەوەی رەنگە زیاتر نەبێت لەسودەگەلێکی دیکە لەهەندێك نمونەی هەندەکیدا)، لەدەرئەنجامی ئەوەشدا دەبێت بیپارێزێت، ئەمەش هەروەها کارێکی سروشتییە، هەندێك سۆزیش تەنها لەرووی چەندەوە جیاواز نین، بەڵکو هەروەها لەرووی چۆنێتیشەوە. مەزنترینی ئەم سودە کۆمەڵایەتیانەش، بەبۆچونی (میل)، بریتیە لەئازادی، لەکاتێکیشدا مەزهەبی چێژ وا دەردەکەوێت، وەك ئەوەی بەرەو ئەوە بڕوات، کە هەموو شتێك پێویستە خزمەتی بەختەوەریی کۆمەڵایەتی بکات، ئەوا ئێمە ناتوانین بنەماگەلێکی رەها دابنێین، سەبارەت بەماهیەتی بەختەوەریی، بەڵام پێویستە لەسەرمان شوێن رێنومایییەکانی ئەزمون بکەوین، ئەتروحەکەی ئەویش لەبارەی ئازادییەوە جەختکردنەوەیەکی تەواوە بۆ بنەمایەك، کە یەکێکە لەبنەما راستەقینەکانی بەختەوەریی کۆمەڵایەتی، هەتا هەر ئەزمونێك کە پێشێلی بکات، ئەوا پێشوەخت ئەو ئەزمونە برایری شکستی بەسەردا دراوە.

هەروەها لێرەدا (میل) ناکۆك دەبێت لەگەڵ سودگەراکانی پێشوودا، کەدەرکیان بە بانگەشەی ئازادی کرد، بەڵام وەك ئامرازێکیان دانا بۆ بەختەوەریی کۆمەڵایەتی، بەبێ ئەوەی وەك پێویست باشترین ئامرازێك بێت. ئەو هەندێك جار پێویستە لەسەری ملکەچی بنەمای ئاسایش بێت. ئەو گۆرانەی کە بەسەر (جۆن ستیوارت میل)دا هات روون دەربکەوێت لەژێر ڕۆشنایی پەرەسەندنە سیاسییەکان لەو کاتەدا. ئەو کات سودگەرا پێشینەکان دژ بە ئیمتیازاتەکان

گۆڤارێکی فکریی سێ مانگ جارێک دەردەچێت
ژمارە(٣٧)
شوباتی ٢٠١٣ سالی هەشتەم

دەجەنگان و بەرگرییان لە بەرژەوەندییە رەواکانی هەژاران دەکرد. ئەوان بەوپەری ئاسانییەوە قەناعەتیان بەخۆیان کردبوو، کەوا نەهامەتی کۆمەلایەتی و گەندەلی سیاسیی، دەرئەنجامی کردارەکانی ئەو کەمینییەن، کە هێرشیان دەکردنە سەر. بەلام (میل) لەچاخێکدا دەینوسی کردارەکانی تێکدان تێیدا کۆتاییان هاتبوو، لەکاتێکیشدا کە تێیدا ئەوە روون ببووە کە دامالینی کەمینە لەو ئیمتیازاتانەی کە زەویتان کردبوون لەخۆیدا بەختەوەریی کۆمەلایەتی بەدیناهێنێت، ناوەندی هێز لەئۆلیگاریشییەوە بەرەو دیموکراسی چوو، چیدی خەلك ئەوانەی کە سودگەراکان بەخۆراگرییەوە بەرگریان لێکردبوون ئارەزووی وەرگرتنی ئامۆژگارییەکانیان نەمابوو، لەو کاتەدا کاری چاکسازیی دەزگای حکومەت تارادەیەکی زۆر سەرکەوتوو بوو، بەلام ئەم سەرکەوتنە گرفتێکی نایەوە، سەبارەت بەوەی کەدەبێت دەزگا نوێیەکە پێی هەستێت. سودگەراکان پێیانوابوو گەل زیاتر لەجاران دەستێوەردانی حکومەتی پێ باشە، نەك کەمتر، بەلام سودگەرا توندرەوەکان دەستیان گرت بەبنەماکانیانەوەو نەفرەتیان لەرووداوەکان کرد. ئەگەر هەموو شتێکیش لەرەوشێکی باشدا نەبێت ئەوا هۆکارەکەی ئەوەیە کە بەرژەوەندییە شێوێنراوەکان بەتەواوەتی لەناو نەبراون سەرەرای ئەوەی سنوردار کراون. ئەگەر پرۆسەی ململانێکانیش سودبەخش نەبووبن، وەك ئەوەی کە (بنتام) گریمانەی دەکرد، ئەوا بەدلنیاییەوە دەستێوەردانی دەبێتە هۆی ئەوەی مەسەلەکان خراپتر ببن، بەلام هاوسۆزییە فراوانەکەی (میل) وای لێکرد گرفتەکە بەشێوەیەکی جیاواز ببینێت. ئەو لەگەل کارلایل ١٠(Carlyle) هاورا بوو لەسەر گرنگیی ئەو پرسیارە پێداگرە لەبارەی (رەوشی ئینگلتەرا)وە. هەروەها هاسۆزی دەنواند لەگەل بەلگەنامەیی (Chartism)١١، هەروەها ئامادە نەبوو سەندیکاکانی بازرگانان لابەرێت، بەلکو رەزامەندی دەربری لەسەر سۆشیالیزم وردە وردەو بەشێوەیەکی مەرجدار. هەروەك چۆن بیروباوەرێکی گەشبینانەی هەبوو بە بری ئەو چاکەی کەدەکرێت بەدەستبهێنرێت لەرێگەی دەستێوەردانی داناییانەی سۆشیالیزمەوە. لێرەوە ئەتروحەکەی لەبارەی ئازادییەوە لەناوبردنێکی فەردیی نەبوو بۆ حکومەت، هەروەك چۆن نەبووە یەكێك لەراگەیەنراوە بلاوەکان لەبارەی کارەسات و بێ نەوایی و نەهامەتیەوە، کە بێگومان دەکەوێتە رێرەوی گۆرانکارییە سیاسییەکان، کە زۆرجار کاروانی رووداوەکان ساختەی کردوە فرێیداوەتە ناو جیهانی لەبیرچوونەوەوە. هەندێك لەو مەترسیانەی کە ئەتروحەکە گوزارشتی لێکردبوون رەوینەوە، هەروەها دەتوانین بلێین بەکۆدەنگی توانرا واز لەهەندێك لەپێناسەکان بهێنرێت کە (میل) داریشتبوون دەربارەی دەستێوەردانی دروست و نادروستی حکومەت، بەلام ئەم کتێبە بەشێوەیەکی گشتیی گرنگییەکی هەیە کەئەو گرنگییە مێژووییە تێدەپەرێنێت. ئەوەش بەرگرییەکی رەوانە کەپاساوی خۆیی هەیە. لەبنەمایەك کە (میل) پێیوابوو دانپێدانانی بەنرخترین شتێکە لەکۆمەلگەدا، ئەو لەخۆیدا بەهایەکی جێگیرو سودێکی هەمیشەیی هەیە. (میل) وا خەیالی دەکرد –هەر چۆنێك بێت، زۆر زیاتر بەدەست دێنێت، لە تەنها پێداگرییەك لەسەر ئەو بەهایەی کە رێزو قەدری ئازادی نازانێت، ئەو پێیوابوو بنەمایەکی دۆزیوەتەوە کەتوانای ئەوەمان دەداتێ حوکم بکەین، ئیدی ئەو یاسایە هەرچۆنێك بێت کەلەو رۆحە کەمدەکاتەوە، یان پێیدا دەکێشێت. ئەوەش مەسەلەیەکە تەواو جیاوازەو وا دەکات بەلگەکەی (میل) کراوە بێت لەبەردەم پرسیارو مشتومردا. چونکە وەلامە راستەکە پشت دەبەستێت بەتێروانینێکی دروست بۆ پەیوەندیی لەنێوان کۆمەلگەو ئازادیدا. (میل) دەستیگرت بەو بیرۆکەیەوە کەدەلێت: هەر دەستێوەردانێك حکومەت خۆی لەخۆیدا پێشێلکرنی ئازادییە، ئەمەش بیرۆکەیەکە گریمانی هەلوێستێکی ناراستەوخۆ دەکات، کەدژ بەهەر دەستێوەردانێك دەوەستێتەوە. لەگەل ئەوەشدا تێروانینە یۆتۆپییەکەی بۆ ئازادی، وەك پێناسەمانکرد، نەك تەنها دروستە هاوکات رونیشە، کە کۆمەلگەش لەخۆ دەگرێت. ئەو پێیوایە بەبێ دەولەت، هەروەها بەبێ رێژەیەك لەدەستێوەردانی حکومی ئەوا ئازادی شتێکی مەحال دەبێت. ئەمە لەکاتێکدا کەبنەمای جیاکاری لای ئەو لەسەر جیاکردنەوە دەوەستێت لەنێوان ئەوەی بەلای دەولەتەوە گرنگ دەبێـت و ئەوەی بەلای تاکەوە گرنگ دەبێت، ئەمەش مەسەلەیەکە لەواقیعدا لەگەل تێروانینە یۆتۆپیەکەیدا دژ دەوەستێتەوە.

لەواقیعدا ئێمە دەتوانین گرفتە راستەقینەکەی بەروونییەکی زیاترەوە بخەینەروو بەئاماژەکردن بۆ راوبۆچوونە هاوچەرخەکان: هیچ کەسێك نەبوو کە بەپەرۆشەوە بەرگریی لەئازادیی فیکر بکات، جگە لەژمارەیەك لەسۆشیالیستە نوێگەرەکان نەبێت، هۆی ئەمەش ناگەرێتەوە، بۆ ئەوەی کەئەوان کەمینەیەك بوون بەدەست دەمارگیرییەوە نالاندویانە، بەلکو ژمارەیەکی زۆر لێیان وەك روون ئاشکرایە، گرنگییەکی زۆریان دەدا بەتاکگەرایی، هەروەها بەفرەجۆری و ئازادی ئەو ئەزمونەی کەقەدرو رێزێکی زۆریان بۆ دادەنا. ئەوان بوارێکی ئازادبوون و بەوپەری هێزەوە نکولی ئەوەیان دەکرد، کەئەوە دژیەکیەکی گشتیی دەخاتەروو، هەروەها جەختیان لەوە دەکردەوە لەمەزهەبە سوشیالیستیەکەی

ئەواندا، کەسێتی بوارێکی ئازادیی هەیە، ئەوان لەلایەکەوە ئارەزووی دەستێوەردانێکی کۆمەڵیی چریان دەکرد لەلایەن کۆمەڵگەوە، بەڵام لەلایەکی دیکەوە یەکەم کەس بوون کەوا جەختیان دەکردەوە، لەوەی چەند مەسەلەیەکی دیاریکراو هەن، ناکرێت دیسپلین بکرێن. بەڵکو بۆ لە خۆوەیی بەجێ دەهێڵرێت. ئەوەش کە سەیرە ئەوەیە تیۆرەکەیان زۆر جیاواز نییە لەتیۆرەکەی (میل)، ئەویش لەهەندێك حاڵەتدا داوای دەستێوەردانی زۆری دەکرد، بەڵام ئەو هەڵەیەی کەتێیکەوت ئەوەیە کە زۆر بەتوندی بڕوای بەئەگەری چاککردنی کۆمەڵگە هەبوو، لەرێگەی ڕۆشنبیریی و دەزگاکانی حکومەتەوە. لەگەڵ ئەوەشدا زۆر سوربوو لەسەر دەستێوەردانی دەوڵەت لەبوارەکانی تردا. لەواقیعدا ئێمە بۆ ئەوەی بەویژدانەوە تیۆرەکەی هەڵبسەنگێنین، دەخوازرێت لێمان کە دان بەدوو شتدا بنێین: یەکەم: دەستێوەردانی حکومەت لەخۆیدا لەگەڵ ئازادیدا دژ ناوەستێتەوە، هەروەها بەتەنها بیرمەندێ رووکاریی یان سیاسیی لایەنگیر بەرەو ئەوە دەڕوات، کەبڵێت ئەگەر ئێمە دەستێوەردانی دەوڵەتمان قبوڵکرد لەمەسەلەیەکدا، ئەوا دەبێت لەهەموو شتێکی دیکەشدا قبوڵی بکەین، هەروەها دەنگدان دەربارەی سیستمی گەیاندنەکان هەنگاوێکە بەرەو دەنگدان لەپێناو کڵێساکاندا، یان ناکرێت ڕەزامەندیی دەرببردرێت لەسەر دەستبەسەراگرتنی هەرەوەزی بۆ سەرمایە بەبێ ئارەزووکردنی ئەوەی کەدەست بەسەر ئەدەب یان شیعردا بگیرێت، یان ئەوەی دەوڵەت چاودێریی بەرهەمەکەی بکات.

دووەم: ئەوانەی بەتوندی بەرگریی لەدەستێوەردانی دەوڵەت دەکەن، بەتوندیی لەدژی هەندێك لەشێوەکانی دەستێوەردان دەوەستنەوە، هەتا بەنسبەت بیرمەندێکی سۆشیالیستیەوە وای لێدێت، کە پێویست بکات ئەو جیاوازییە بدۆزێتەوە کەلەنێوان دەستێوەردانێکدا هەیە، کەدەبێت قبول بکرێت، هەروەها دەستێوەردانێك کەپێویستە ڕێگیری لێ بکرێت.

لێکۆڵینەوەکەمان بۆ بەشی دووەم و سێیەم لەئەتروحەکەی (میل) ئەوە بەروونی ئەوە دەخاتەروو، کە ستایشکردنی لەسەر ڕۆحی ئازادیی سەربەخۆیە لەبنەماکەی لەجیاکردنەوەی لەنێوان یاسادانانی ئازادو یاسادانانی زۆردارانەدا. ئەم بەشانەش جوانترین بەشەکانی کتێبەکەن کەدەشێت وەك سەرچاوەیەکی ئیلهامبەخش هەموو ئەو کەسانە بەکاری بهێنن کە گرنگیی بەکەسێتی دەدەن، بەچاوپۆشین لەوەی کە ئایا ئەو لەپشتیوانانی سۆشیالیزمە یان تاکگەرایی. لێرەدا (میل) خۆی گوزارشت لە باشترین شت دەکات، مەبەستم هاوسۆزی و ڕێزگرتنییەتی لەکەسێتی کەسانی دیکە. سروشتی خێرخوازی ئەو پرشنگ لەمیانەی نوسینەکانیدا دەداتەوە، ئەو ئازادییەی کە ئەو ستایشی دەکات، لەم بەشانەدا تەنها گوزارشتێکی سلبیی نییە، بەڵکو نمونەیەکی باڵای ئیجابیە. سەرزەنشتەکانیشی دژی دەوڵەت و ڕێکخستنەکەی نین، بەڵکو دژی هەستی ملکەچانەو دەمارگیرانەی هاووڵاتیانە. لەواقیعشدا تێروانینە یۆتۆپییەکەی حکومەتێك دەخوازێت کەئەندامەکانی کەسانێك بن شانازی بەتاکانەیی و هەمەجۆری خۆیانەوە بکەن، و ڕێز لە کەسایەتی خۆیان و کەسایەتی دراوسێکانیان بگرن و، بەپێی تواناش دوربکەونەوە لەلاسایکردنەوەی مەیمونانەکان کە نارەزایی لێ دەردەبرێت. بیرۆکەیەکی جیاو تایبەت لەلای یۆنانییەکان بڵاوبوو کەدەڵێت باشترین دەوڵەت ئەوەیە کەتارادەیەکی زۆر لەکۆمەڵگەی یاوەر و دۆستان دەچێت. وا دیارە (میل) دەیویست نمونەی باڵای دۆستایەتی بەسەر کۆمەڵگەدا بسەپێنێت: لەوێوە کەدۆستان کۆمەڵێکی جیاوازن، بەڵام ڕێز لەجیاوازیەکانی یەکتری دەگرێت، بەڵام ئەمە نمونەیەکی باڵای ڕۆحییە، ناکرێت پێیبگەیت تەنها لەرێگەی گەشەکردنێکی ڕۆحی مرۆڤەکانەوە نەبێت، کەئەمەش یاسا ناتوانێت بەدیبهێنێت. (میل) تەسلیم بەمە دەبێت:« ئەو گرفتەی کەڕووبەڕوومان دەبێتەوە لەجەختکردنەوە لەم بنەمایە بریتی نییە لەدیاریکردنی ئەو ئامرازانەی کە کار بۆ بەدیهێنانی دەکەن، بەڵکو بێ موبالاتی و گوێپێنەدانی خەڵکە، بەشێوەیەکی گشتیی، ئەگەر ئێمە دەرکمان بەوە کرد کەپەرەسەندنی تاکانەی ئازاد، بریتیە لە یەکێك لەرەگەزە جەوهەرییەکان بۆ بەختەوەریی، رەگەزێك نییە کە یاوەر بێت لەگەڵ هەر شتێکدا کەپێپبوترێت شارستانییەت، یان ڕۆشنبیریی یان فێرکردن، بەڵکو بەشێکی پێویست و مەرجێکی بنەڕەتییە بۆ بەدیهێنانی ئەم مەسەلانە، ئەوا مەترسی کەمکردنەوەی لەبەهای ئازادی نەدەبوو، ئاستەنگییەکی گەورەمان نەدەبینییەوە لەدیاریکردنی هێڵی جیاکەرەوە لەنێوان ئازادی تاك و دەسەلاتی کۆمەڵگەدا».

گرنگترین شت بریتیە لەرۆح: ئەگەر تاکەکان هەستبکەن و رێگەیەکی راست و دروستیان بگرتایەتەبەر، ئەوا یاسا گرنگی دەدا بەکاروبارەکانیان، هەروەها ئەگەر کۆمەڵگەیەکمان هەبێت پێکهاتبێت لەتاکگەلێك کە گرنگییەکی توندیان بەئازادی بدایە، ئەوا ئەو تاکانە دەیانتوانی دەست بەمەزنترین لایەنەکانی سۆشیالیزمەوە بگرن، بەبێ ئەوەی لێیەوە توشی هیچ زیانێك ببنەوە، چونکە ئەوە ئەو نییە کەپارێزگاری لەئازادی دەکات، یان تێك و پێکی دەدات . بەلکو ئەوە ڕۆحی گەلە کە مامەلەی لەگەڵدا دەکات.

هەموو ئەوانە زۆر جوانن، بەڵام (میل) بۆ بەدبەختی پێیوابوو، کە هەژارییەکی خەمناك هەیە بۆ رۆحی ئازادیی راستەقینە لەم کۆمەڵگەیەی ئێستادا، هەندێك لەیاسادانان هەیە، رەنگە یارمەتی گەشەکردنی بدات، هەندێکی دیکەش رەنگە ئاستەنگ لەبەردەم گەشەکردنیدا دروست بکەن، بەو شێوەیە دەچینە سەر پرسیارێك دەربارەی ئەو پێوەرەی کە دەکرێت پاساو بدرێتەوە سەبارەت بەدەستێوەردانی دەوڵەت. لێرەدا ئاستەنگییەك دەردەکەوێت کەخۆی دەسەپێنێت ئەویش: ئایا لەتواناماندایە شتێك بکەین جگە لەئامۆژگاریی و وریایدان؟ وەك (میل) وەسفی دەکات بۆ دارشتنی – یاساگەلێکی لێبوردە بەبێ ئەوەی بگۆرێرێت بۆ لێبۆردنێکی راستەقینە؟ دەکرێت ئەمە بێتە دی، بەیەکێك لەم دوو رێگەیە:

یەکەم: ئەگەر یاساکان دەستەبژێرێکی رۆشنگەر دایانرشتبێت، ئەوا زۆرینە دەمارگیرەکە شوێنی دەکەون، بەمەش ئەوان لەسەر بنچینەی متمانە بنەماکانی قبول دەکەن.

دووەمیش: ئەگەر توانرا لەتاکەکاندا قەناعەت بەدەمارگیرەکان بکرێت ، بەوەی یاسا دەمارگیرەکان لەئایندەدا ئامانجەکانیان تێکوپێك دەدات، و نایانهێنێتە دی. دواتریش چارەسەری خالی یەکەم دەکەین. وادیارە زۆرێك لەو شتانەی کە (میل) دەیانڵێت بەشێوەیەکی بەردوام بەدەوری ئەو یاسایانەدا دەسورێتەوە کەوا کەمینە بۆ بەرژەوەندیی ئەوانی دیکە دایاندەرێژێت، پرسیارەکەش تێکەل دەبێت: تا چ مەودایەك رەوا دەبێت کۆمەڵێك لەتاکەکان خۆیان جلەو بکەن؟ لەگەڵ ئەو پرسیارەدا کە تا چ رادەیەك، رەوا دەبێت تاکە نایاب و باڵاکان لەناو کۆمەڵدا رەفتاری ئەو کەسانە دیسپیلین بکەن، کەلەرووی پلەوپایەوە نزمترن لەپێناو بەرژەوەندییاندا، بێگومان ئەم دووانە لەبواری پراکتیکیدا تێکەل دەبن، بەڵام جیاوازیکردن لەنێوانیاندا گرنگە.

بەڵام خالی دووەم: ئەو شایستەی گرنگیپێدانێکی گەورەترە؛ لەبەرئەوەی پێوەرێکی راستگۆو رەوا پێشکەش دەکات. هەندێك مەسەلە هەن کە زۆرلێکردنی یاسایی ناتوانێت بەدیانبهێنێت. بۆ نمونە ئێمە ناتوانین، بە بەکارهێنانی هەرجۆرە هێزێك مرۆڤێك ئیلزام بکەین بەو شێوەیە بیر بکاتەوە کەئێمە دەمانەوێت. سەرەرای ئەوەی کەرەنگە تۆ مولزەمی بکەیت کەبڵێت بەو شێوەیە بیردەکاتەوە، کە تۆ دەتەوێت، هەروەها ناتوانیت بەبەکارهێنانی هێز وا لەمرۆڤێك بکەیت کە زۆر گرنگی بەبەرژەوەندیە کەسیەکانی بدات، نەك لەبەرئەوەی ئەم یاسایە لەرووی هێزەوە هەژارەو بێهێزە یان لەبەرئەوەی یاساکە لاوازە، رەنگە ئازارێکی گەورەی پێبگەیەنێت- بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا ئامانجە خوازراوەکە بەدیناهێنێت. هەنگاوی یەکەم بەرەو لێبوردنی راستەقینە بەرای من بریتیە لەدانانان بەوەدا کە فشار سود ناگەیەنێت، بەڵکو رەنگە ئامرازێکی مەترسیدار بێت لەمەسەلەکانی رۆحدا، ئەو لەتوانایدایە تێکبدات، بەڵام توانای بونیادنانی نییە. ئەمە بریتیە لەبنچینەی راستەقینە بۆ بنەمای (میل). بەو شێوەیە رەوا نییە یاسا دەست لەرەفتاری کەسیی پوخت وەربدات. رەنگە ئەم بنەمایەش کاریگەر بێت لەبواری یاسای تاوانییدا، چونکە ئامانجی سزادان لەبنەرەتدا چاکردنی مرۆڤەکان نییە، چونکە هێز ئەوە بەدیناهێنێت، بەڵکو پشتگیریی سیستمی مافەکانە، بێگومان بەکارهێنانی زەبروزۆر لەو بوارانەدا لەژیانی کۆمەڵایەتی کەبەهایەکی ئۆرگانی و لەخۆوەپی هەیە و خۆی خۆی ئیدانە دەکات.

بەڵام کۆمەڵگە دەتوانێت بەرێگەو شێوازێك دەستێوەربدات کەجیاواز بێت لەبەکارهێنانی رێگەی زەبروزەنگی راستەوخۆ. واشدەردەکەوێت (میل) لەدوو برگەی بەناوبانگدا لەسەر دەستێوەردانی لەم جۆرە رازی دەبێت، لەچەند حالەتێکدا کە رێگە بەسەرکۆنەکردنی زۆرلێکردن دەدات. بەشی هەر گەورەش لەدەستێوەردانی یاسایی پشت بەسزادانی خەڵك نابەستێت، لەبەرئەوەی بەرژەوەندییە تایبەتیەکانیان فەرامۆشکردوە، بەڵکو جەختکردنەوەی لەسەر ئەوەی کەئەرکی سەرشانیانە هەستن بەهەندێك کاروکردەوە- بۆ نمونە پارێزگاریکردن لەئاستێکی دیاریکراوی پاکوخاوێنی- رەنگە پێشی هەستن و رەنگیشە پێی هەڵنەستن، ئەگەر بۆ خۆیان بەجێبهێڵرێت – یان بە بەکارهێنانی رێکخستنی حکومیی بۆ ئەنجامدانی ئەوەی کەناکرێت بەشێوەیەکی ئیرادی جێبەجێ بکرێت، کەواتە پەیوەندییەکە چییە لەنێوان یاسایەکی لەم شێوەیە و لەنێوان ئازادیدا؟!.

(میل) بەشێوەیەکی ورد جیاکاریی لەنێوان ئەم دوو رێبازدا دەکات بۆ دەستێوەردان. یەکەم: بەسەر تاکدا رەفتارێکی دیاریکراو بسەپێنین کەرەنگە ئازادییەکەی پێشێل بکات. ئەو بنەمایەش کە لێرەدا جێبەجێ دەکرێت بریتیە لەوەی کە « تاك بەرپرسیار نییە لەکردەوەکانی لەبەردەم کۆمەڵگەدا مادام ئەم کردەوانە کارناکاتە سەر بەرژەوەندیی هیچ کەسێك، جگە لەبەرژەوەندیی تایبەتی خۆی نەبێت»، بەڵام میتۆدی دووەم: « ئەو پاساوانەی کەدەوترێن دژ بەدەستێوەردان پەیوەست نییە بەبنەمای ئازادییەوە: گرفتەکە لەجڵەوکردنی کردەوەی تاکەکاندا

نییە بەڵکو لەیارمەتیدانیاندایە.

جیاکارییەکە ڕوون نییە، بەسیفەتی ئەوەی چونکە یاسادانان ڕەنگە لەگەڵ هەندێك کەسدا دەستێوەردان بکات، بۆ ئەوەی کە یارمەتی خەڵکانی دیکە بدان، بەشێوازێك کەیارمەتی خۆیان بدات لەیارمەتیدانی خۆیاندا. بۆنمونە دانانی یاسا بۆ کارکردن کە کرێکار ناچار دەکات لەرۆژێکدا هەشت کاتژمێر کاربکات لەبری ئەوەی مەسەلەکە بۆ ساز بەجێبهێڵرێت. لەلایەکی دیکەوە دەستێوەردانێك هەیە لەجۆری دووەم کەبەشێوەیەکی ناڕاستەوخۆ کردەوەکانی کەسانی دیکە جڵەو دەکات وەك یاساغکردنی ململانێ، بۆ نمونە، لەرێگەی قۆرخکردنی حکومییەوە. هەرچۆنێك بێت لای (میل) پاساوگەلێك هەبوو دژ بەجۆری دووەم لەدەستێوەردان کەپەیوەندییەکی توندوتۆڵی هەیە بەبنەمای ئازادییەوە. وا باشترە کردەوەکان بەئازادی و هەڵبژاردن ئەنجام بدرێن، لەبری ئەوەی حکومەت پێی هەستێت، چونکە هەر شتێك کە لەهێزی حکومەت زیاد دەکات کارێکی خراپە، ڕاوبۆچوونەکانیشی دەربارەی ئەم دوو جۆرە لەدەستێوەردان، هەمان هەڵوێستی گشتییە بەرامبەر بەدەوڵەت، ئەوەش هەڵوێستێکە کەبەتەواوی لەو بنەما گشتییەدا کەدایرشتوە گوزارشتی لێ ناکات، ئەم هەڵوێستەش ئەو بیرمەندانە وەریدەگرن، کەبەشێوەیەکی ورد تەسلیمی نابن .

وا دیارە نامەکەی (میل) سێ مەسەلەی جیا لەخۆ دەگرێت، سەبارەت بەو پەیوەندییەی کەلەنێوان دەوڵەت و ئازادیدا هەیە، سەرەڕای بنەما ڕەواکە کەبریتییە لە: نابێت زۆرلێکردن بەکاربهێنرێت بۆ بەدیهێنانی ئەوەی کەلەجەوهەریدا، ئامانجێکە رۆحییە.

ئەم مەسەلانەش بریتین لە:

یەکەم: زیادبوونی دەسەڵاتی دەوڵەت ئازادی دەشێوێنێــت.

دووەم: لەتوانامانداية لەژیانی مرۆڤایەتیدا جیاکاری بکەین لەنێوان ئەو بەشەی کە تێیدا، گرنگیدان بەشێوەیەکی سەرەکی لەسەر تاك وەستاوە، هەروەها ئەو بەشەی کەگرنگیدان تێیدا لەبنەڕەتدا لەسەر کۆمەڵگە دەوەستێت، ئازادیش دەشێوێنرێت، ئەگەر حکومەت دەستی لەبەشی یەکەم وەردا.

سێیەم: لەبەرئەوەی بەنرخترین ڕەگەز لەژیانی مرۆڤدا بریتییە لەهەڵبژاردنی لەخۆوەیی، ئەوا هەر شتێك کەبە بەکارهێنانی هێزو زۆرەملێ بەدەست دەهێنرێت، ئەوا لەسنوری ئەو هەڵبژاردنە کەم دەکاتەوە لەوێشەوە بواری ئازادیی بەرتەسك دەکاتەوە.

کاتێکیش بەکورتی لەم سێ مەسەلەیە دەکۆڵینەوە.

یەکەم: ئەگەر بەوردی ڕامانین دەبینین پێشەکی ئەوە گریمانە دەکات، کە کردەوەی دەولەت و ئازادیی دژ بەیەکن، ئازادیش کاتێك کامل دەبێت، ئەگەر دەستێوەردانی حکومی بوونی نەبێت. پێشتریش بینیمان کە (میل) ئەم هەڵوێستە کار ناکات، بەلام لەگەل ئەوەشدا پەردە لەسەر بێزاری و خەشمێکی گشتیی لادەدات دژ بەلێپێچینەوەکانی دەولەت، کەوا دیارە لەسەر بناغەکەی بونیاد دەنرێت. کەئەوەش ئەم دوو هەڵەیە دەگرێتەوە: (١) پێویستە تاك لەپێشیی هەبێت بەسەر دەوڵەتدا، ئەگەر دەولەت ڕێگیریت نەکات لەکردنی ئەوەی کەدەتەوێت بیکەیت، ئەوا دەسەڵاتی کردنیت هەیە. ئەمە لەکاتێکدا ئازادیی، لەڕاستیدا وەك (میل) پێناسەی دەکات، فەزیلەتێکی ئیجابییە، کەسێتی و ئامادەگییەك لای تاکەکان لەخۆدەگرێت، کە تەنها ئەو کۆمەڵگەیانە بەرهەمیدەهێنن کەزۆر پێشکەتون. (٢) ئەلتەرناتیڤەکان ئەوەن کە یان دەستێوەردانی دەولەت هەڵبژێریت، یان دەستێوەرنەدانی. ئەو دان دەنێت بەوەی کە ڕەوشەکە بەپێچەوانەی ئەوەوەیە، بەلام ئەم هەڵەیە بڵاوەو ئەو دەرئەنجامانەش کەلەراستکردنەوەی دەکەونەوە گرنگن. چونکە پاساوهێنانەوە بۆ دەستێوەردانی دەولەت، بریتییە لەدەربازکردنی تاك لەدەستێوەردانی کەسانی دیکە ئەوانەی، کەلەم بەهێزترن لەکاروبارە تایبەتیەکانیدا. ئازادی ڕاستەقینە مومکینە، نەك لەجیهانێکدا کە تێیدا پەیوەندییمان نییە لەگەڵ کەسانی دیکەدا، بەڵکو لەکاتێکدا کە پەیوەندییەکانمان پێیانەوە گوزارشتێك دەبێت لەعەقل. بەو شێوەیە بەڕادەی ئەوەی کە دەولەت دەستێوەردانی ڕێکخراو و مەعقول دەخاتە شوێن دەستێوەردانی هەرەمەکی تاکەکان، هێندەش لەمەوادی ئازادی فراوان دەکات. کرێکار زیاتر ئازاد دەبێت لەسایەی یاسای کارگەکاندا کەرێگەی گرێبەستی دەرەکیی لێدەگرێت کاتێك کەملکەچ دەبێت بۆ ئیرادەی خاوەن کاری تاکیی، ڕەنگە ئازادییەکی زیاتر بەدەستدەهێنێت لەرێگەی سازشی کۆمەڵی یەکێتی پیشەوەرانەوە لەو ئازادییەی کەرەنگە بەدەستی بهێنێت، ئەگەر بەتەنها خۆی هەستا بەسازشکردن. گریمانەیەکی گشتیی هەیە کەپشتگیریی لەدەستێوەردانی دەولەت دەکات لەپێناو زیادکردنی ئازادیدا، وە دژی نابێت، بەڵام ڕادەی دەستێوەردانی دەولەت بۆ زیادکردنی ئازادیی پشت بە ڕێژی ئەو داناییەی دەبەستێت کەلەو دەستێوەردانەدا بەکاردەهێنرێت، ناشکرێت ئەو داناییە بخەملێنرێت، بەپێ کۆمەلە ڕێسایەك ڕێسایانەی کەپێشتر دانراون، سەرەڕای ئەوەش لەتوانامانداية ئەوە ببینین، کەوا کاتێك دەرك دەکەین ئازادی مومکین نابێت، تەنها لەرێگەی کۆمەڵگەوە نەبێت، ئەوا شتێك نییە کەپاساو بۆ ترس بهێنێتەوە لەجەور

و زۆرداریی زۆرینە، بەو شێوەیەی کە لەجەورو زۆرداری تاکی بەهێز دەترسین. لەبەرئەوەی ئەگەر وامان دانا یەکسان دەبێت بەمەسەلەکانی تر، ئەوا ئەو لێپێچینەوە کە زۆرینە لەسەری رازی دەبێت، کاتێك تاکەکان ئەوانەی کەئەم زۆرینەیە پێکدێنن واز لەتاکگەرایی و ئەنانییەت دەهێنن لەدژی یەکتر، ئەوا باشتر دەبێت لەو لێپێچینەوەیەی کەتەنها تاکێك وەریدەگرێت کەنوێنەرایەتی ئیرادەی کۆمەڵی و مەعقولی کۆمەڵگە دەکات، کە ئەو بەتەنها خۆی وا لەبەدیهێنانی ئازادیی دەکات، کارێکی مومکین بێت. (میل) بەبەردەوامی لەتێروانینی تاکەکانە وەبیر دەکاتەوە هەتا ئەو هەرگیز تێبینی ئەو هێزە فشاردەری نمونەی ئەم شێوازە بیرکردنەوەیەی نەکرد.

بەڵام پێویستە مەرجێکی گرنگ بۆ ئەم جۆرە ئیعتیبارانە زیاد بکەین، ئەویش ئەوەیە: دەستێوەردانی حکومەت دەبێتە هۆی زیادکردنی ئازادیی، کاتێك ئەو دەستێوەردانە گوزارشت بێت لەدەستێوەردانێکی کۆمەڵی لەبری هەر جۆرە دەستێوەردانێکی تاکی، بەڵام بوونی حکومەت مەحالە بێ ئەوەی ئەو هێزە بخرێتە دەستی تاکەکان، لێرەوە مەترسیەکە سەر هەڵدەدات، ئەویش ئەوەیە ئەم دەستێوەردانە کەنمایشی ئیرادەی کۆمەڵی دەکات رەنگە لەواقیعدا بەرگێکی بیرۆکراسی تاکیی بێت، یان رەنگە لێپرسراوێکی ستەمکار پێی هەستێت، کەواتە پەیوەندییەکی زیندو هەیە لەنێوان ئازادیی و حکومەتی دیموکراسیدا، مادام دیموکراسی کۆششگەلێکە ئەوە زامن دەکات، کە حکومەت هەستێت بەئەرکی خۆی لەچوارچێوەی رەخنەو کۆنترۆڵی کۆمەڵایەتیدا، ئازادیش مومکین نابێت تەنها کاتێك نەبێت کەحکومەتێکە خاوەن هێزێکی پێویست هەبێت، هەروەها لێهاتوویەك وای لێ بکات دەستێوەردانی رێکخراو و مەعقول بخاتە شوێن دەستێوەردانی هەڵەشەیی و هەرەمەکی. چەندێکیش گرنتی ئەوە هەبوو کەدەستێوەردانی دەوڵەت نمایشی ئیرادەی کۆمەڵی دەکات، نەك ئیرادەی هەرەمەکی بەرپرسەکان، ئەوا ئەمە گوزارشت لەبوونی دامەزراوە دیموکراسیەکان دەکات، لەسەرو هەموو شتێکیشەوە، لە بۆ رۆحی ئەو گەلەی کە وەك (ولت وایتمان Walt Whitman)١٢ دەڵێت:» دژ بە پیسی و گەندەڵیی بەرپرسەکان دەهەژێت کە سنوري نییە». (میل) ئاگاییەکی تەواوی هەبوو بەمەرجی دووەم: بەڵام شکستهێنانی لەوەدا، کە بەرِوونییەکی پێویست دەرك بەوە دەکات، کە بوونی دەوڵەت کارێکی پێویستە بۆ ئازادی، وای لێکرد وەك پێویست سەبارەت بەمەرجی یەکەم بەئاگا نەبێت.

ئەگەر ئەم ئیعتیبارانەمان هێنایە بەرچاومان، ئەوا پێویست بەوە ناکات کە زۆر بوەستین بۆ جیاکردنەوە لەنێوان ئەو بەشەی ژیان» کە تاك بەشێوەیەکی سەرەکی گرنگی پێدەدات، و ئەو بەشەی کە کۆمەڵگە گرنگی پێدەدات، چونکە ئەم جیاکارییە یان مانای ئەوە دەگەیەنێت کە هەندێك شت هەن، کە بەهایەك بەدەست ناهێنن تەنها کاتێك نەبێت کەتاکەکان بەشێوەیەکی لەخۆوەیی پێی هەڵدەستن، کەئەمەش زۆرەملیی یاسایی ناتوانێت ئەنجامی بدات، بەڵکو تەنها خراپی دەکات- ئەمەش ئەو بنەما مەشروعەیە بۆ قبوڵکردنی ئازادی بیرورا کەپێشتر باسمانکرد- یان ئەوەتا توانای جیاکردنەوەی بەرژەوەندییەکانی تاك لەبەرژەوەندییەکانی کۆمەڵگە لەخۆ دەگرێت، ئەمەش ئەوەیە کە پێویستە رەتی بکەینەوە. ئەمەش مانای ئەوە ناگەیەنێت کەبەرژەوەندییەکانی تاك ناکرێت دژ بوەستێتەوە لەگەڵ بەرژەوەندییەکانی کۆمەڵدا، بەڵکو مانای ئەوە دەگەیەنێت کەهیچ بەرژەوەندییەکی تاکیی نییە، کە کۆمەڵ گرنگی پێنەدات، کۆمەڵگەش گرنگییەکی گەورە دەدات هەتا بەوەی کەوا تاك بیری لێدەکاتەوە، بەڵام بۆی نییە دەستێوەردانی تێدا بکات، چونکە دەستێوەردانی زۆرەملێیانە سود نابەخشێت، بەڵکو زیان دەگەیەنێت. (میل) دان بەوەدا دەنێت وەك پێشتر بینیمان، کە بەهۆی بنەمای ئازادییەوە زۆر دەستێوەردانی کۆمەڵیْ نابێت بەشێوەیەکی راستەوخۆ بێت. لەواقیعیشدا بەڵگە بەهێزەکەی ئاراستەیە دژی دەستێوەردانی زۆرەملێیانە لەبیرکردنەوەدا.

سەرەرای ئەمەش ئەو پێشنیاری بنەمایەکی دیکە دەکات، هاوشێوەی بنەمای ئازادییە، کە ئەو جێبەجێ دەبێت لەوێدا کەبنەمای ئازادیی جێبەجێ نابێت: «سەرەرای ئەوەی کەتاکەکان ناتوانن، لەزۆر حاڵەتدا، هەستن بەکردنی چەند شتێکی هەندەکیی دیاریکراو بەباشترین شێوە، بەشێوەیەکی گشتیی، وەك ئەوەی بەرپرسەکان لەحکومەتدا دەیکەن، ئەوا وا حەزپێکراوە کەئەمان خۆیان لەبری حکومەت پێیهەستن، وەك ئامرازێك بۆ پەروەردەکردنی زەینیی خۆیان». نوسەرێکی هاوچەرخیش لەوانەی بەرگری لەئازادی دەکەن (لۆرد هیوسیسل Lord Hugh Cecil) لەکتێبەکەیدا (ئازادی و دەسەڵات) ئەم بنەما گشتییەي لەبری بنەماکەی (میل) داناوە، کە شایانی ئەوەیە لێکۆڵینەوەیە لەسەر بکرێت، دەکرێت ئەم بنەمایەش بەمشێوەیە دابرێژرێت:» تاکە بەهای ئەخلاقی

گۆڤارێکی فکرییە دوومانگ جارێک دەردەچێت
ژمارە (٣٧)
شوباتی ٢٠١٣ سالی هەشتەم

و راستەقینە لەهەڵبژاردن و لەخۆکردەیدا حەشاردراوە، رەفتاری حکومەتیش ئەم هەڵبژاردنە تێکوپێکدەدات، پاشانیش بەهای ئەخلاقی تێکوپێك دەدات». ئەم بەڵگەیەشە تارادەیەکی نزیك پشت بەتیۆری ئازادی هەڵبژاردن دەبەستێت. ئەو وایدادەنێت ئەگەر دەوڵەت هەستا بەکردەوەیەك لەپێناو مندا بەشێوەیەکی زۆرەملیی، لەکاتێکدا خۆم لەتوانامدا بوو بەو کردەوەیە هەستم، ئەوا بەمە دەوڵەت منی لەهەلی هەڵبژاردن بێبەشکردوە. لەواقیعیشدا ئەگەر کردەوەی دەوڵەت مەعقول بێت، ئەوا هەلی من بۆ کارکردن، تێشیدا بۆ هەڵبژاردن، زۆر زیاتر دەبێت، ئەگەر ئەوە بەجێهێڵرا بۆ خۆم کەهەستم بەچاکردنی ئەو رێگەیەی کەهەیە لەبەردەمماڵەکەمدا یان فەرامۆشکردنی، ئەوا بەمە بەپرۆسیەکی بژارکاریی ئەخلاقی نایابدا دەرۆم، بۆ ئەوەی بریار بدەم کەچاکی بکەمەوە، بەچاوپۆشی لەوەی کە دراوسێکانم کردویانە کاتێك هەڵنەساون بەبەرپرسیارێتیە ئەخلاقیەکانیان و وایانکردوە کەهاتوچۆ لەرێگەکەدا مەحاڵ بێت. ئەگەر دەوڵەت بەزۆرەملێیی برێك پارەی سەپاند بەسەر هەمونداو خۆی رێگەکەی چاککرد و وایلێکرد کەچاك و رێکوپێك بێت، ئەوا پێویست ناکات دڵتەنگ بم، لەبەرئەوەی بژارکردنی ئەخلاقیی لێرەدا پاشەکشەیکردوە، من خۆم لەتوانامدابوو رێگەکە چاك بکەم ئەگەر حکومەتی باوکایەتی مافی هەڵبژاردنی لێ زەوت نەکردمایە. رێگە چاکەکان وا لە پەیوەندیکردن و گوێزانەوە دەکەن ئاسان بن، هەروەها چەندین هەل دەرەخسێنن، کەئەرکە کۆمەڵایەتیەکان لەپێشدا بەهیچ شێوەیەك بیریان لێ نەکردونەتەوە. ئەو بیرۆکەیش کەدەڵێت ململانێی ئەخلاقیی تاکە شتێکە کەبەهای هەبێت، واتە کە پێویست نییە لەسەرمان نەریتی ئەخلاقیی پێك بهێنین، مادام کاتێك ئەوە دەکەین لەبازنەی ململانێی ئەخلاقیی کەم دەکەینەوە وای دادەنێم من کەسێکم ناتوانم بەبەردەم مەیخانەیەکدا برۆم، بەبێ موعاناتەکان لەململانێیەکی ئەخلاقیی بەهۆی ئەوەی کەوا کەمندکێشم دەکات بۆ سەرخۆش بوون لەناویدا، ئایا سودبەخشە بۆ من کە سەدجار بەبەردەمیدا برۆم لەبری یەکجار؟ بەدڵنیاییەوە لەو سەد جارەدا بەدەست ململانێیەکی ئەخلاقی زیاترەوە دەناڵێنم، بەو مەرجەی ئەگەر خۆم نەدەم بەدەستەوە، بەڵام وام لێدێت ناتوانم بیر لەهیچ شتێکی دیکە بکەمەوە. ئەگەر هەرگیز بیریشی لێنەکەمەوە ئەوا پێویستە لەسەرم هەڵێك بقۆزمەوە، بۆ ئەوەی بیسەلمێنم کەمن هاووڵاتیەکی باشم، لەبری ئەوەی کۆشش بکەم هەتا نەبمە هاووڵاتیەکی تەواو باش. ئەو قسەیش کەدەڵێت ئەو رێگەیەی دەبێتە هۆی ئەم ئەنجامە دەبێتە هۆی تێکدانی میانگیریی راستەقینەیە کە یەکسان دەبێت بەوەی بڵێیت سەرخۆش بوون یان سەرخۆش نەبوون تاکە لەتاکە هەڵبژاردنێکی ئەخلاقییە کەدەکرێت بەهەند وەربگیرێت. ئەمەش تیۆرێکی ئەبستراکتە، چونکە –نەك تەنها تاك- بەڵکو هەروەها کردەوەی تاکیش دادەبرێت، لەم حاڵەتەشدا لەئەنجامی کردەوەی کۆمەڵایەتی دەکۆڵێتەوە، ناشکرێت هەر نمایشکردنێکی بۆ ئازادی نمایشکردنێکی رازیکەر بێت، ئەگەر بەو شێوەیە سەیری تاکی نەکرد کەلەراستیدا هەیە، وەك ئەندامێك لەکۆمەڵگەدا کەپەیوەندی هەیە لەگەڵ کەسانی دیکەدا. رەنگیشە کۆمەڵگە ئازادی تەواوەتی نەداتێ، بەڵام بەبێ کۆمەڵگەش ناتوانێت هەر رەنگێك لەئازادی بەدەست بهێنێت.

بەڵام نامەکەی (میل) « لێکۆڵینەوە لەحکومەتی نوێنەرایەتی» پرسیارگەلێکی گرنگ ناوروژێنێت وەك ئەوەی ئەتروحەکانی تری دەیوروژێنن؛ چونکە لەدەوری پراکتیکردنی ئەو بنەمایانەیە دەسورێتەوە کەپێشتر خستونییەتە روو؛ لەبەرئەوە وایلێهاتوو تارادەیەك کۆن بێت. ئەگەرچی بەرادەیەکی ورژێنەر، هەڵوێستی سیاسیی (میل) پەرچدەکاتەوە. و برروایەکی پتەو بەحکومەتی دیموکراسی تێدا بێت لەگەڵ تێروانینێکی تەواو رەشبینانەدا، سەبارەت بەوەی کە ئەم حکومەتە دەکرێت بەدیبهێنێت. بەو شێوەیەش کە (میل) لەئەتروحەکەیدا کردویەتی لەبارەی ئازادیپەوە. ئەوا بەپەرۆشەوە دەروانێتە دەوڵەت وەك کۆمەڵێك لەتاکەکان ئەوانەی کە بۆ یەکەمجار لەدەوڵەتدا کۆبوونەتەوە. بەبێ ئەوەی بەشێوەیەکی پێویست دەرك بەوە بکات، کە هەر دەزگایەکی سیاسیی کە بکرێت دابمەزرێت، ئەوا لەسەر کۆمەڵە تاکێك دەوەستێت کە لەچەند گروپێکدا کۆبوونەتەوە یان ئامادەن، بۆ ئەوەی کەوا لەچەند گروپێکدا کۆببنەوە لەخودی خۆیان، ئەو زیادەرۆیی دەکات لەو دەرئەنجامە چاوەروانکراوانە بۆ ئەو لێپێچینەوانەی کەهاوشێوەی سیستمێکن وەك سیستمی توماس هیر(Hare) ١٣ هەروەها لەگرنگی پارتە سیاسییەکان و رێکخراوەکانی دیکەی ناو دەوڵەت کەمدەکاتەوە، بەڵام لەسەردەمێکدا کەتێیدا جەختکردنەوە لەسەر گرنگی رەگەزە ناهۆشیارەکان دەکرێتەوە، کە ناکرێت لەناو سیاسەتدا بەرێوەببرێن، ئەوا بانگەشەی (میل) بۆ بیرکردنەوە و بۆ بنەماکان بەهایەکی گەورە هەڵدەگرێت.

سەرچاوە:

پیشەکی کتیبی (بنەماکانی لیبرالیزمی سیاسی)